

Tereza Stöckelová: *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2012, 110 s.

Téma vědní politiky a financování vědeckého výzkumu v České republice stálo ještě donedávna spíše na okraji odborného zájmu. V posledních letech se mu ovšem postupně dostává stále větší pozornosti, a to bezpochyby zejména v důsledku politicko-ekonomického vývoje, který se promítl rovněž do podoby reforem české vědní politiky. Socioložka Tereza Stöckelová se analýze dopadů těchto reforem na vědu a výzkum v České republice věnovala společně s několika dalšími autorkami již v publikaci *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie měnící se české vědy* (Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009) a problematikou české vědní politiky se poněkud z jiného úhlu a s odlišným výzkumným záměrem zabývá i ve své zatím poslední knize nesoucí název *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*, která vyšla koncem minulého roku opět v Sociologickém nakladatelství.

Jako výchozí bod své knihy autorka v úvodu formuluje dle svého mínění rozšířený, ba dokonce v české společnosti převládající názor, podle kterého jsou humanitní a společenské vědy pouhým prázdným tlacháním bez reálného dopadu na společnost, ekonomiku nebo kvalitu našich životů a v podstatě jen z rozpočtu vyhrazeného na vědecký výzkum odsávají peníze, které by mohly být použity někde jinde efektivněji a skutečně společensky prospěšným způsobem. Tento postoj vůči humanitním a společenským vědám se podle ní nachází i v pozadí české vědní politiky, která, jak autorka uvádí, v rámci svého systému hodnocení vědecké práce redukuje přínos výzkumu pro společnost toliko na oblast cíleného aplikovaného výzkumu a v jejím rámci pak pouze na technologické artefakty uplatnitelné na trhu: „Co má papírovou formu ‚pouhých‘ slov, nemůže být

údajně společenským přínosem. Papír není život.“ (s. 10)

Autorčíným záměrem je zpochybnit tento dle jejího názoru zavádějící pohled na působení věd ve společnosti, který společenským (a humanitním) vědám přisuzuje jen minimální (pokud vůbec nějakou) společenskou roli, a podrobit tak kritice současnou českou vědní politiku, která z něho vychází. Ve své knize usiluje o předložení argumentů ve prospěch odlišného pohledu, podle kterého je působení sociálních věd ve společnosti mnohem významnější, než současná česká vědní politika (ale, jak uvádí, i samotná vědecká obec) předpokládá, přičemž toto působení je vždy „politické“ v tom smyslu, že podporuje určité směřování společnosti, zatímco jiné oslabuje. Na tomto základě se pak autorka snaží prosadit postoj, podle kterého „je nutné ptát se po možnostech veřejné vykazovatelnosti a demokratické participace na vytváření a využívání sociálněvědního poznání“ (s. 11), protože toto poznání má významný vliv na směřování společnosti jako celku, a dotýká se tedy všech jejích členů.

Knihla je za tímto účelem rozdělena do dvou hlavních částí, přičemž první z nich je věnována analýze současné české vědní politiky a jejímu přístupu k problematice společenského působení věd. Autorka zde nejprve předkládá stručný nástin vývoje vědní politiky ve druhé polovině 20. století v západní Evropě a ve Spojených státech amerických od její původní podoby, jež věnovala pozornost výlučně otázce vstupu do vědeckého výzkumu, tedy množství prostředků vynakládaných na základní výzkum, směrem k její současné převládající podobě zaměřené na výstupy vědecké činnosti a na jejich společenský „impakt“ – počty publikací, citací a aplikované výstupy v podobě patentů a nejrůznějších obchodovatelných produktů. Přechod k tomuto novému étosu vědní politiky, který byl motivován odklonem od předchozího optimistické důvěry v principiální společenský přínos vědeckého výzkumu a který se u nás

začal prosazovat na konci devadesátých let, měl podle autorky závažný dopad na povahu práce v humanitních a společenskovedních oborech, a to z toho důvodu, že tato nová vědní politika omezuje společenský přínos vědeckého zkoumání pouze na oblast aplikovaného výzkumu, z níž však společenské a humanitní vědy převážně vyjímá.

Jak uvádí, aplikovaný výzkum v sociálněvědních oborech byl v české vědní politice zpočátku zcela opomíjen, přičemž od roku 2006 je v metodice hodnocení pro tyto obory definováno několik druhů aplikovaných výstupů, které jsou však omezeny pouze na oblast veřejné správy a soukromého sektoru, zatímco veřejný a neziskový sektor v metodice hodnocení sociálněvědního výzkumu nefiguruje. Definované aplikované výstupy tak podle autorky zachycují „jen malou část působení sociálních vědců mimo akademickou půdu, které jim dává smysl a které považují za integrální součást své práce“ (s. 17), a zcela ignorují kupříkladu veškeré formy společenského působení, jež spadají do role „veřejného intelektuála“, jako jsou příspěvky v masmédiích, účast na veřejných diskusích nebo publikace knih pro širší neakademické publikum.

Způsob hodnocení vědecké práce na základě měřitelných, kvantifikovatelných výstupů, pro nějž autorka používá označení „logika auditu“, je tak v knize prezentován jako značně problematický. Jeden z problematických aspektů logiky auditu autorka spatřuje v jejím implicitním založení na nedůvěře ve fungování výzkumných institucí, kterou měla tato logika pomoci odstranit, ale v praxi ji naopak normalizuje a, jak autorka uvádí, v konečném důsledku tuto nedůvěru posiluje (takové tvrzení by však bylo potřeba podložit empirickými daty, bez nichž je poněkud nepřesvědčivé). Jiným problematickým důsledkem logiky auditu je podle autorky zaměření výzkumných institucí výlučně na takové aktivity, které jsou auditovatelné, a opomíjení těch

ostatních. Jak uvádí, „čím více se číselné indikátory stávají jediným kritériem hodnocení a v konečném důsledku kritériem legitimacy určité činnosti, tím spíše hrozí, že se začnou aktéři chovat tak, aby obstáli *pouze* z pohledu daného indikátoru, nikoli kvalit, k nimž by měl indikátor *odkazovat*“ (s. 28, kurziva v originále). Za hlavní nedostatek stávajícího způsobu hodnocení vědecké práce autorka nicméně považuje velmi úzké pojetí společenského působení věd, v němž je vztah mezi vědou a společností redukován v podstatě toliko na oblast průmyslu a komerčních aktivit.

Logika auditu v roli základního východiska vědní politiky s sebou podle autorky přináší závažné mocenské důsledky. Jestliže současná metodika hodnocení vědecké práce v případě humanitních a společenských věd zohledňuje téměř výlučně základní výzkum, zatímco aplikovaný výzkum je vyhrazen pro oblast veřejné správy a soukromý sektor, sociální vědci mají podle autorky na výběr buďto na aplikovaný výzkum zcela rezignovat a „utéci“ do oblasti základního výzkumu, anebo vykonávat aplikovaný společenskovední výzkum na objednávku subjektů, které disponují politickým a ekonomickým kapitálem, tedy které jednak rozhodují o tom, jaké výsledky budou hodnoceny a jaké budou z hodnocení vyňaty, a mají politickou moc tyto výsledky uplatnit a jednak si mohou platit expertizu nad rámec hodnocení a financování výzkumu státem. Takový aplikovaný společenskovední výzkum tyto subjekty podle autorky v jejich postavení zpětně posiluje, a přispívá tak k udržení stávajícího rozložení sil ve společnosti, což jde však dle jejího názoru proti vlastní podstatě společenských věd, která by měla naopak spočívat v kritice etablovaných společenských pořádků a v otevírání nových alternativ širší společenské diskusi.

Současná česká vědní politika tak jinými slovy brání společenským vědám v realizaci jejich skutečného poslání, směřuje

k jejich využívání na podporu stávajících poměrů a nepřímo sankcionuje alternativní formy aplikovaného společenskovedního výzkumu – např. spolupracujícího s neziskovými organizacemi –, jelikož ty nejsou zahrnuty do metodiky hodnocení, a nejsou tak státem finančně podporovány a příslušné subjekty veřejného sektoru zároveň nedisponují potřebnými prostředky, aby takový výzkum mohly samy financovat.

Tímto způsobem pak autorka dospívá k tvrzení, že má-li společenskovední výzkum přispívat „k řešení naléhavých sociálních otázek, musíme pojetí impaktu rozšířit za úzce ekonomické pojetí“ (s. 29). Vztah mezi vědou a společností podle jejího mínění není omezen pouze na vědecké výsledky, ale zahrnuje také celý výzkumný proces vzniku vědeckých poznatků, jakož i jejich následného využívání a působení ve společnosti, které se – v protikladu k pojetí vědeckého impaktu jako jednorázového společenského dopadu – realizuje v podobě série „menších transformačních aktivit“ (s. 43). Podle autorky je proto třeba rozšířit kategorie toho, co je pokládáno za relevantní výsledek výzkumu, a do hodnocení vědecké práce by měly být zahrnuty rovněž procesy spoluvytváření znalostí a inovací mezi akademickými výzkumníky a nejrůznějšími (nejen ekonomickými) společenskými aktéry mimo akademickou půdu. V protíváze k logice auditu je těmito procesy definována „logika účasti“, jak ji autorka v knize nazývá, tj. spolupráce a působení přes hranice akademického prostoru, a jako takové je tyto procesy podle autorky potřeba podporovat, neboť důsledkem převládnutí logiky auditu nad logikou účasti je právě výše nastíněná situace, kdy „sociální vědy selhávají ve své roli toho, kdo může redistribuovat vědní ve společnosti, rozhýbávat marginalizované veřejné prostory či posilovat vylučované“, a namísto toho „reprodukuje (výzkumné) zájmy a perspektivy etablovaných“ (s. 45).

Autorka tak v první části knihy přesvědčivě upozorňuje na množství důležitých problematických aspektů současné české vědní politiky z hlediska společenských věd, mezi nimiž ústřední roli hraje nepochybně zmíněný argument, podle kterého mají sociální vědy pod tlakem současné metodiky hodnocení vědecké práce na výběr buďto realizovat aplikovaný výzkum ve prospěch udržování stávajícího rozložení sil ve společnosti, anebo utéci do oblasti základního výzkumu a rezignovat tak na výzkum, který by měl společenskou relevanci. Domnívám se však, že tento argument se nachází v určitém rozporu s tím, na co se autorka snaží poukázat v části druhé.

V té je otázka působení sociálních věd ve společnosti podrobena hlubšímu zkoumání, přičemž jako teoretické východisko je zde použit koncept „performativity“ společenských věd, který v kontextu vědních studií uplatňují např. Michel Callon nebo Donald MacKenzie a podle něhož sociálněvědní poznatky společenskou realitu nejen reprezentují, ale zároveň také určitým způsobem přetvářejí. Na základě rozboru řady studií o performativitě společenských věd, zejména ekonomie, zde autorka odmítá rozlišení sociálněvědního výzkumu, uplatňované v současné vědní politice, na nepraktický a společensky irelevantní (jak je standardně chápán základní výzkum) na jedné straně a společensky přínosný (jak je běžně nahlížen výzkum aplikovaný) na straně druhé a přiklání se k odlišnému pohledu, podle kterého „sociální vědy (jakkoli ‚základní‘) (...) vždy nějak (žádoucím či nežádoucím způsobem) na studovanou realitu působí“ (s. 85). Koncept performativity sociálních věd tak v podstatě zpochybňuje legitimitu rozlišení aplikovaného a základního výzkumu z hlediska jejich společenské relevance, neboť činí společensky relevantním veškerý výzkum. Problém současné vědní politiky tak podle autorky nelze vyřešit jednoduše tím, že se do hodnocení aplikovaného výzkumu zahrnou jeho

dosud opomíjené společenskovední formy, protože působení sociálních věd ve společnosti není omezeno pouze na „vědomé (...) a relativně kontrolovatelné působení ve formě aplikovaného výzkumu či veřejného angažování“, ale „(s)ociální vědy působí i jinak – méně viditelně, méně kontrolovaně, mimoděk“ (s. 50).

Porovnáme-li argument ohledně performativity sociálních věd s argumentem z první části knihy ohledně dilematu sociálních věd buďto rezignovat na společenské působení, nebo společensky působit ve prospěch zachování stávajícího mocenského rozložení, narazíme na zjevný rozpor. Platnost argumentu z první části knihy je totiž založena na předpokladu, že společenské působení věd je omezeno pouze na oblast aplikovaného výzkumu, zatímco v rámci základního výzkumu tyto vědy na společnost nepůsobí. Právě to ale argument ohledně performativity sociálních věd popírá. Podle něj na společnost určitým způsobem – byť, jak autorka uvádí, nekontrolovaným – působí i základní výzkum, což by však znamenalo, že sociální vědy nejsou pod tlakem současné vědní politiky uzavřeny ve výše uvedeném dilematu, ale mohou na společnost působit – byť třeba v omezenějším rámci – na úrovni základního výzkumu, na který se omezení, o nichž autorka hovoří v případě výzkumu aplikovaného, nevztahují.

Za poněkud problematické, byť z jiných důvodů, pak rovněž pokládám stanovisko, k němuž autorka dospívá na základě argumentu ohledně performativity společenských věd a které je jednou z klíčových tezí celé knihy. Autorka v souvislosti s performativitou hovoří o tzv. ontologickém modelu sociálních věd, podle něhož proces sociálněvědního poznávání nelze oddělit od poznávané skutečnosti, a tento model staví proti jeho klasickému pojetí společenských věd, jež předpokládá existenci nezávislé objektivní reality, o níž společenské vědy pouze vypovídají, ale nepůsobí na ni. Ontologický model podle autorky nenabízí

pouze zajímavou alternativu k modelu epistemologickému z hlediska analýzy společenského působení sociálních věd, ale otevírá rovněž nové možnosti kritiky tohoto působení. Zatímco epistemologický model dovoľoval kritizovat společenské vědy pouze z hlediska toho, zda jejich odpovědi o společenské realitě tuto realitu adekvátně reprezentují nebo ji nějakým způsobem zkreslují, ontologický model posunuje těžiště kritiky k odlišné otázce, a to zda sociální vědy a jimi produkované poznatky přetvářejí společenskou realitu žádoucím nebo nežádoucím způsobem. Konkrétně v případě ekonomie je tak podle autorky z hlediska tohoto modelu „relevantní ptát se, jakou společnost chceme, aby ekonomie pomáhala vytvářet, a jaký jí k tomu chceme dát prostor“, přičemž toto nejsou „otázky primárně odborné, ale politické a jako takové patří do veřejného prostoru“ (s. 80).

Na tomto základě pak podobně jako například Ulrich Beck v případě přírodních věd formuluje požadavek „demokratizace“ společenských věd v tom smyslu, že veřejnost by měla mít možnost účastnit se na vytváření a využívání sociálněvědního poznání, a pokládá za potřebné „zpětné stopování působení sociálních věd ve společnosti, zachytávání signálu o něm z jednání druhých a jeho opakované ‚opravování‘“ (s. 83). Kromě toho, že mi v souvislosti s tímto argumentem není zcela jasné, jak by taková „demokratizace“ společenských věd a „opravování“ jejich společenského působení měly vypadat v praxi – k tomu se autorka na rozdíl od zmíněného U. Becka v knize podrobněji nevyjadřuje –, by mne rovněž a daleko více zajímalo, kdo a jakým způsobem by měl podle autorky rozhodovat o tom, zda je působení sociálních věd na společnost v tom kterém případě „žádoucí“, anebo potřebuje „opravit“. Na tuto otázku po kritériích rozhodování, byť je podle mého názoru poměrně zásadní, v knize rovněž žádnou uspokojivou odpověď nenalezneme.

Kniha jako celek je tak bezesporu důležitou kritikou přístupu současné vědní politiky k sociálním vědám a otázce jejich působení ve společnosti, přičemž se jí daří nejen diagnostikovat řadu problematických aspektů tohoto přístupu, ale snaží se rovněž nastínit jeho možnou alternativu. Argumentace autorky ovšem není vždy zcela jasná a přesvědčivá, některá z předkládaných tvrzení jsou poněkud sporná a alternativní přístup ke společenským vědám, který autorka prosazuje, v knize není podrobněji rozvinut, ale zůstává skutečně pouze nastíněn. Vzhledem k vysoké aktuálnosti pojednávaného tématu nicméně *Nebezpečné známosti* pokládám za důležitý počin, jenž bude bez ohledu na zmíněné nedostatky nepochybným přínosem jak pro sociální vědce, kterým může pozměnit pohled na jejich vlastní vědeckou práci, tak pro kohokoliv zájímajícího se o problematiku současné vědní politiky a v neposlední řadě také právě pro ty, jež autorka zmiňuje v úvodu a kteří zastávají názor, že sociální (a humanitní) vědy jsou pouhým prázdným a společensky irelevantním tlačením. Tento názor totiž autorka ve své knize přesvědčivě vyvrací.

Libor Benda

Tom Boellstorff, Bonnie Nardi, Celia Pearce, T. L. Taylor: *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*
Princeton, Princeton University Press 2012, 237 s.

„Ethnography is in some ways a brute force method in which sheer massive exposure to the culture produces the insights ethnographers seek.“ (s. 76)

Kniha *Ethnography and Virtual Worlds* reprezentuje rostoucí akademický zájem o atraktivní problematiku etnografického výzkumu virtuálních světů, které jsou v současné době vnímány jako velmi perspektivní te-

rén vědecké činnosti. Význam tohoto terénu bude v nejbližších letech dále narůstat – mimo jiné i z důvodu generační výměny, v rámci níž nastupuje nová skupina vědců, která na virtuálních aplikacích (od počítačových her až po dnes velmi módní „sociální sítě“) fakticky vyrostla, je s nimi dokonale socializována, a má tedy zájem na jejich akademickém prozkoumání. Tento nový rozměr popularizace etnografických metod (a kvalitativního výzkumu obecně) však dle autorů publikace zároveň hrozí zpochybněním jejich základní relevance a efektivitativy jak v antropologické, tak i v sociologické tradici výzkumu (s. 4–5, 199).

Autorský kolektiv proto tuto knihu koncipuje jako akademickou legitimizaci kybernetického terénu a komplexní „návod“, jak ve virtuálním prostředí korektně realizovat etnografický výzkum – od participativního pozorování přes sběr relevantních dat až po následný proces psaní a publikace odborného textu. Tato kolektivní monografie je na obálce adorována mimo jiné i slavným sociologem Paulem Willisem, autorem knihy *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, který virtuální etnografii zpočátku považoval za „oxymóron“, avšak „po přečtení knihy“ byl nucen připustit, že etnografie virtuálních světů a jejich kultur naopak verifikuje základní atributy etnografie jako takové. Autoři samotní v této souvislosti zdůrazňují úzké paralely mezi „virtuální“ etnografií kybernetické reality a „fyzickým“ para/etnografickým výzkumem lidské imaginace – například snových světů a šamanistických systémů, kde dochází ke zprostředkování každodenní reality skrze paralelní neviditelné světy bytostí a duchů. Jen v případě virtuálního výzkumu je neviditelný svět systematicky imaginován v technologickém rituálu a diskurzu skrze příslušné médium (s. 21, 56).

Již zmíněný tým autorů je pak tvořen čtveřicí velmi etablovaných vědců, jejichž profesní biografie dokonale demonstruje interdisciplinární charakter jejich společné